

Polacy '84 : dynamika konfliktu i konsensusu : raport z badania.
Cz. 2, Podziały społeczne i perspektywy reform systemowych.
Red.: W.Adamski, K.Jasiewicz, A.Rychard. Warszawa 1986

A N E K S Y

806 Polacy '84 : dynamika konfliktu i konsensusu : raport z badania.
Cz. 2, Podziały społeczne i perspektywy reform systemowych.
Red.: W.Adamski, K.Jasiewicz, A.Rychard. Warszawa 1986

DOBÓR I STRUKTURA PRÓBY

Henryk Domański

1. Procedura doboru próby

Badaniem objęto reprezentację ludności Polski - mężczyzn i kobiety - w wieku powyżej 18 lat. Zastosowano 3-stopniowy schemat doboru próby. W pierwszym etapie dokonano wyboru 23 województw, opierając się na wiedzy dotyczącej zróżnicowania badanych przez nas zjawisk w przekroju terytorialnym. Posłużono się metodą doboru nielosowego, ponieważ chodziło o uwzględnienie geograficznych regionów Polski, takich jak Wybrzeże, Górny Śląsk czy Warszawa, które były dominującymi ośrodkami formowania się treści świadomości społecznej będących przedmiotem naszego zainteresowania. Pominięcie wymienionych wyżej, jak również kilku innych jednostek terytorialnych, nie byłoby pożądane, biorąc pod uwagę cel badań. Uwzględniono następujące województwa: warszawskie, białkopodlaskie, białostockie, bielskie, bydgoskie, gdańskie, kaliskie, katowickie, krakowskie, legnickie, lubelskie, łódzkie, ostrołęckie, płockie, poznańskie, przemyskie, radomskie, śląskie, szczecińskie, tarnowskie, wałbrzyskie, wrocławskie, zielonogórskie.

Dwa pozostałe schematy doboru próby miały charakter losowy: Jednostkami losowania drugiego stopnia były gminy. W każdym województwie dokonano prostego doboru gmin, ustalając ich liczbę odpowiednio do liczby respondentów w poszczególnych województwach. Ta ostatnia wielkość stanowiła 0,001 liczby mieszkańców każdego z województw. W poszczególnych województwach losowano

identyczną liczbę respondentów w każdej gminie. W wyniku zastosowania tej procedury wylosowano 112 gmin:

Wreszcie, na trzecim stopniu doboru próby, w każdej gminie wybierano jednostki w ciągnięciu systematycznym. Losowanie nazwisk i adresów respondentów odbywało się z kartotek ludności gmin. Interwałem losowania był stosunek liczebności populacji w województwie do liczby gmin. W gminach o stosunkowo mniejszej liczbie ludności wielkość interwału była określona przez liczbę kart w kartotece, natomiast w gminach większych losowano co k-tą kartę odpowiednio do długości kartotek liczonej w metrach.

Wylosowano 1997 kobiet i mężczyzn do próby podstawowej i 1580 jednostek do próby rezerwowej. Zrealizowano 1911 wywiadów, co stanowi 95,6% założonej wielkości próby podstawowej, przy czym w 28,3% przypadków korzystano z utworzonych rezerw. Największy odsetek niedostępnych obserwacji z próby podstawowej - tj. co najmniej połowa - wystąpił w Olkuszu, Pszczynie, Raciborzu, Warszawie oraz w gminie Skoczów.

Z kolei odsetek odmów wyniósł 5,8 liczebności zaplanowanej próby podstawowej. Udzielenia wywiadu odmówiono najczęściej w Warszawie /35,1%, Sosnowcu i Dąbrowie Górniczej /po 26,3%, Gliwicach /21,1%, Katowicach /17,5% oraz w Dzierżoniowie /18,8%/. Rozkład odmów był zatem dość nierównomierny. Największa proporcja nie zrealizowanych z tego powodu wywiadów wystąpiła w Warszawie i na Górnym Śląsku, podczas gdy w pozostałych zespołach losowania omawiany odsetek nie przekroczył na ogół 2%.

Nie potrafimy oszacować związanych z tym błędów realizacji próby. Należy jednak zauważyć, iż wymienione wielkości nie odbiegają znacznie od proporcji nie zrealizowanych wywiadów w innych, przeprowadzonych w Polsce, badaniach. Fakt ten skłania do wnio-

ku, że rozpatrywane zjawisko nie zmniejszyło w istotnym stopniu reprezentatywności przebadanej próby.

2. Struktura próby

Głównym przedmiotem zainteresowania autorów tego zbioru jest analiza zależności między określonymi postawami, wartościami i opiniami badanych. Zasadniczym obiektem analizy będą więc zależności między zmiennymi identyfikującymi psychospołeczne charakterystyki jednostek. Niemniej wyjaśnienie zaobserwowanych prawidłowości wymaga również uwzględnienia strukturalnego podłoża formowania się określonych postaw, wartości i opinii. Mamy tu na myśli wpływ cech położenia społecznego jednostek, wyznaczających ich miejsce w strukturze społecznej.

Autorzy przedstawionych niżej opracowań traktują zróżnicowanie społeczne według "obiektywnych" atrybutów jednostek jako ważny element kontekstu wyjaśniającego rozpatrywane zjawiska. Jednak w większości przypadków odwołują się tylko do wybranych aspektów położenia społecznego, przy czym odniesienia te są niejednokrotnie czynione implicite. W tej sytuacji charakterystyce strukturalnych parametrów badanej zbiorowości poświęcimy osobną uwagę. Skoncentrujemy się na podaniu informacji o podziałach społecznych wyróżnionych ze względu na atrybuty jednostek uznawane za ważne determinanty ich miejsca w systemie nierówności, jak zawód, miejsce zamieszkania, wykształcenie, stanowisko, płeć i wiek. Postaramy się również określić, czy i w jakim stopniu wymienione podziały pokrywają się z niektórymi formami zróżnicowania społecznego, wyznaczonymi przez atrybuty jednostek ważne z punktu widzenia rozpatrywanych w tej pracy problemów, chociaż nie zaliczane tra-

dycyjnie do istotnych aspektów strukturalizacji. Do najistotniejszych pod tym względem należą, w naszym przekonaniu, przynależność partyjna i związkowa.

Uwzględniając rezultaty analiz empirycznych, należy przyjąć, iż w społeczeństwie polskim podstawową determinantą usytuowania jednostek w systemie nierówności jest ich miejsce w zawodowo-kwalifikacyjnym podziale pracy /Słomczyński, 1972; Pohoski, 1983/. Z tego też względu podziały zawodowe oraz podziały według wykształcenia i stanowisk potraktujemy jako najistotniejsze charakterystyki struktury badanej próby. W tabeli 1 przedstawiamy rozkład kategorii zawodowych osobno dla mężczyzn i kobiet. Zastosowany tu schemat podziału zawodów trafnie identyfikuje podstawowe segmenty systemu nierówności w naszym kraju, co potwierdzają analizy empiryczne /Domański, 1985/. W tabeli 1, oprócz ośmiu kategorii zawodowych grupujących ludność czynną zawodowo, wyróżniono dodatkowo kategorię osób nie pracujących w momencie badania, obejmującą: emerytów, rencistów, kobiety na urloпах macierzyńskich, gospodynie domowe, studentów oraz uczniów. W efekcie kategoryzacja prezentowana w tej tabeli jest schematem wyczerpującym badaną zbiorowość.

Wśród mężczyzn i kobiet osoby nie pracujące stanowią odpowiednio 20,9 oraz 30,9% badanej populacji /w próbie jest 46,9% mężczyzn i 53,1% kobiet/. Są to proporcje znaczne. Przy interpretacji rezultatów analiz przedstawionych w zamieszczonych niżej opracowaniach warto mieć zatem na uwadze, że dotyczą one zbiorowości, w której w sumie 20% respondentów nie pracowało zawodowo. Najliczniejszą kategorią zawodową wśród mężczyzn są zdecydowanie robotnicy wykwalifikowani, którzy stanowią ponad 1/3 badanej próby /34,2%/. Stosunkowo znaczną liczebnością charakteryzują się

Tabela 1. Struktura zawodowa mężczyzn i kobiet

Kategoria zawodowa	Mężczyźni		Kobiety	
	liczba	%	liczba	%
Specjaliści	141	15,4	104	10,7
Technicy	63	6,9	109	11,2
Pracownicy biurowi	31	3,4	145	14,9
Pracownicy fizyczno-umysłowi	15	1,6	78	8,0
Robotnicy wykwalifikowani	313	34,2	66	6,8
Pozostali robotnicy o niższych kwalifikacjach	36	3,9	81	8,4
Rolnicy indywidualni	98	10,7	82	8,5
Właściciele /poza rolnictwem/	28	3,1	9	0,9
Osoby nie pracujące	191	20,9	296	30,5
R a z e m	916	100,0	970	100,0

również specjaliści /15,4%. W skład tej kategorii wchodzi osoby zatrudnione w zawodach wymagających wyższego wykształcenia oraz, w znacznie mniejszym stopniu, dyrektorzy i kadra kierownicza wielkich i średnich zakładów pracy. Trzecią co do wielkości kategorią zawodową w zbiorowości mężczyzn są rolnicy indywidualni /10,9%/. W sumie trzy wymienione kategorie stanowią 60% analizowanej populacji, a zatem, po uwzględnieniu faktu, że ok. 20% mężczyzn odnotowano jako biernych zawodowo, okazuje się, że pozostałe pięć kategorii zawodowych obejmuje niecałe 20% męskiej

części próby.

Odmienność struktury zawodowej kobiet polega przede wszystkim na tym, że kobiety znacznie częściej niż mężczyźni pracują w zawodach "umysłowych". W kategoriach specjalistów, techników i pracowników biurowych zatrudnionych jest w sumie 36,9% kobiet, a więc ponad połowa wszystkich kobiet czynnych zawodowo. Natomiast u mężczyzn analogicznie ustalona proporcja wynosi tylko 25,7%. Największa przewaga kobiet zaznacza się wśród pracowników fizyczno-umysłowych oraz biurowych, natomiast mężczyźni nad-reprezentowani są najbardziej wśród robotników wykwalifikowanych /prawie pięciokrotnie/ i właścicieli.

W tabeli 2 zamieszczono rozkład wykształcenia dla mężczyzn i kobiet; 28% analizowanej próby ma co najwyżej wykształcenie podstawowe, natomiast 13,4% charakteryzuje się co najmniej nieukończonym wykształceniem wyższym. W tej drugiej kategorii nieco wyższa jest proporcja mężczyzn. Pozostałą, większą część badanej populacji stanowią więc osoby o wykształceniu ponadpodstawowym: zasadniczym zawodowym, średnim i pomaturalnym. Należy przy tym zwrócić uwagę, że znacznie więcej kobiet ma wykształcenie średnie ogólne /ukończone i nieukończone/, natomiast mężczyźni

są częściej reprezentowani wśród absolwentów zasadniczych szkół zawodowych.

Tabela 2: Struktura wykształcenia mężczyzn i kobiet

Wykształcenie	Mężczyźni		Kobiety	
	liczba	%	liczba	%
Podstawowe	251	27,0	283	29,0
Zasadnicze zawodowe nieukończone i ukończone, średnie zawodowe nieukończone	289	31,1	173	17,7
Średnie ogólne nieukończone i ukończone, pomaturalne nieukończone	53	5,7	169	17,3
Średnie zawodowe ukończone, pomaturalne ukończone	190	20,5	242	24,8
Wyższe nieukończone i ukończone	146	15,7	109	11,2
R a z e m	929	100,0	978	100,0

Dodatkową charakterystyką badanej zbiorowości jest dychotomiczny podział na kierownicze i niekierownicze stanowiska w pracy. Stanowiska kierownicze zdefiniowano jako wszystkie szczeble związane z kierowaniem pracą wyodrębnionych zespołów, począwszy od dyrektorów, a skończywszy na brygadzystach i fizycznych pracownikach nadzoru. W skład tej kategorii wchodzi 16,6% respondentów, przy czym 63,3% spośród nich stanowią mężczyźni, a 37,6% kobiety.

Kolejną informacją o strukturze próby jest zróżnicowanie ze względu na wielkość miejsca zamieszkania. Dokładnie 1/3 /33,3%/ badanej populacji mieszkała na wsi, natomiast 33,8% lokowało się na przeciwnym biegunie, tzn. w miastach liczących powyżej

100 tys. mieszkańców. Oprócz tych dwóch kategorii wyodrębniono jeszcze miasta liczące 50-100 tys., 20-50 tys. oraz poniżej 20 tys. mieszkańców. Mieszkało w nich odpowiednio 8,7, 12,0 i 12,1% respondentów.

Ze względu na problematykę tej pracy, w której rozpatruje się rozmaite aspekty konfliktu społecznego w Polsce, ważną zmieną jest wiek respondentów. Wyjaśniając przyczyny konfliktu, niejednokrotnie wskazywano bowiem, że jedną z jego podstawowych osi może być podział na ludzi "młodych", o postawach bardziej radykalnych, i "starych", o bardziej zachowawczym nastawieniu. W tabeli 3 przedstawiamy rozkład badanej populacji ze względu na wiek

Tabela 3. Liczebność kohort wieku w próbie i w społeczeństwie polskim według kategoryzacji przyjętej przy opracowywaniu danych oraz według klasyfikacji Głównego Urzędu Statystycznego

Wiek	Próba		Dane Głównego Urzędu Statystycznego
18 - 24	12,4		
20 - 24		9,8	11,1
25 - 34	31,5	32,4	26,4
35 - 44	21,0	21,6	17,6
45 - 54	17,4	17,9	16,6
55 - 83	17,7	18,2	28,2

Nota: dane w dwóch ostatnich kolumnach tabeli skategoryzowano według schematu stosowanego w „Roczniku Statystycznym.”

respondentów. Ludzie stosunkowo młodzi, tj. do 35 roku życia stanowią 43,1% próby, natomiast nieco mniej, bo 35,1% jest osobników, których można zaliczyć do starszych, powyżej 45 roku

życia. W sumie jednak rozkład według wieku należy uznać za równomierny.

Tabela 4. Struktura wykształcenia w próbie i w populacji/w %/

Wykształcenie	Próba	Dane Głównego Urzędu Statystycznego
Wyższe	5,6	10,9
Niepełne wyższe, pomaturalne i średnie	23,0	34,1
Zawodowe	19,8	19,7
Podstawowe i niepełne średnie	43,5	34,1

Nota: w tabeli nie uwzględniono osób z wykształceniem niepełnym średnim, stąd odsetki nie sumują się do 100.

Dokonyamy obecnie oceny reprezentatywności przebadanej próby w stosunku do struktury społeczeństwa polskiego ze względu na płeć i wiek respondentów, ich przynależność zawodową, wykształcenie oraz przynależność do PZPR. Podstawą analizy będzie porównanie rozkładów wymienionych zmiennych w badanej przez nas zbiorowości z danymi zamieszczonymi w „Roczniku Statystycznym” dla 1984 roku i z wynikami innych badań.

Proporcja mężczyzn w społeczeństwie polskim wynosiła w 1984 roku 48,7%. W próbie było ich nieco mniej - odpowiedni odsetek wynosi 46,9%, jednak różnica nie jest znaczna i mieści się w granicach błędu losowego.

W drugiej i trzeciej kolumnie tabeli 3 zestawiono rozkład wieku według danych z próby i danych Głównego Urzędu Statystycznego. Jak widać struktura wieku wykazuje odchylenia od rozkładu w populacji. Najistotniejsze niedopasowanie wystąpiło w przedziale

od 25 do 34 lat oraz w najstarszej kohorcie - osób powyżej 55 roku życia. W analizowanej przez nas zbiorowości nadreprezentowane są zatem kategorie ludzi stosunkowo młodych, natomiast słabiej reprezentowane są starsze kategorie wiekowe.

Dla 1984 r. nie dysponujemy danymi, które stanowiłyby mogły kryterium oceny reprezentatywności struktury zawodowej próby. Wynika to stąd, że schemat podziału zawodów wykorzystywany przy opracowywaniu danych GUS-owskich nie jest porównywalny ze stosowaną przez nas klasyfikacją opartą na kryteriach socjologicznych. Podstawą uogólnień mogły więc być jedynie dane pochodzące z innych badań. Posłużyliśmy się w tym celu danymi z badań zrealizowanych w 1982 /Beskid, 1985/ i 1984 r. /Wnuk-Lipiński, 1985/ przez Instytut Filozofii i Socjologii PAN na losowych próbach ogólnopolskich, przy czym ze względu na orientacyjny charakter porównania rezygnujemy z tabelarycznego zestawienia odpowiednich rozkładów.

Zarówno wśród mężczyzn, jak i wśród kobiet kategorią nadreprezentowaną są specjaliści. Różnica w stosunku do ich liczebności w całej populacji wynosi w przybliżeniu 5%. Z kolei kategorią niedoreprezentowaną są rolnicy indywidualni. W naszej próbie jest ich około 10%, natomiast w zbiorowościach będących punktem odniesienia odsetek rolników oscyluje wokół 20%.

Podobny kierunek odchylenia od rozkładu w populacji wystąpił w strukturze wykształcenia /tabela 4/. W próbie znalazło się za dużo reprezentantów kategorii o wykształceniu ukończonym wyższym, niepełnym wyższym oraz średnim. Odpowiednio słabiej reprezentowana jest natomiast zbiorowość jednostek o wykształceniu podstawowym.

Analizując wreszcie podział według przynależności partyjnej stwierdzamy skrzywienie rozkładu na rzecz kategorii członków PZPR /por. ostatnia kolumna tabeli 5/. W przebadanej przez nas zbioro-

wości jest ich 11,9%, natomiast w społeczeństwie polskim ich proporcja wynosi 5,7%.

Sygnalizowane zniekształcenia reprezentatywności badanej próby mogły spowodować obciążenie jej niektórych parametrów. Rozmiary związanych z tym błędów są trudne do ustalenia. Można jednak oczekiwać, że dotyczą one głównie statystyk identyfikujących globalne charakterystyki przebadanej zbiorowości, opisywanych na przykład przy pomocy współczynników korelacji. Odnotowane skrzywienie próby w mniejszym stopniu wpłynęło natomiast na trafność rezultatów charakteryzujących rozpatrywane zjawiska w większości wyróżnionych segmentów struktury społecznej.

3. Obiektywne wyznaczniki położenia społecznego a zróżnicowanie w płaszczyźnie konfliktu

Przedstawione charakterystyki informują o istotnych podziałach ze względu na stosunki dominacji i podporządkowania oraz nierówny dostęp do dóbr wyznaczających miejsce w systemie nierówności, jak dochody, władza czy prestiż. Pojawia się pytanie, na ile formy zróżnicowania określające kształt tak zdefiniowanej struktury społecznej pokrywają się z podziałami traktowanymi jako odzwierciedlenie podstawowych osi konfliktu. Problem ten starano się rozstrzygnąć w poprzednich opracowaniach "Polaków", przy czym zaangażowane w konflikcie strony identyfikowano w terminach przeciwstawnych postaw i wartości wobec wybranych kwestii /Kolarska i Rychard, 1984/.

W tym opracowaniu poddamy analizie identycznie postawiony problem, z tym, że kategorie społeczne, potraktowane jako podmioty konfliktu, zdefiniowano w terminach ich cech obiektywnych. Za istotną formę zróżnicowania społecznego, ujmowanego w termi-

nach "konfliktowych", uznaliśmy podział według przynależności związkowej i partyjnej. W tabeli 5 przedstawiono rozkład badanej próby ze względu na przynależność partyjną w trzech punktach czasowych: 1 lipca 1980 r., 12 grudnia 1981 r. oraz w momencie badania. Jak widać, rozkład ten nie uległ większym zmianom, chociaż obserwujemy stały spadek członków PZPR.

Tabela 5. Przynależność do partii politycznych/w %/

Partia	Próba	1 lipca 1980 r.	12 grudnia 1981 r.	kwiecień 1984 r.	Dane GUS /1984 r./
PZPR		14,1	12,7	11,9	5,7
ZSL		2,1	2,1	2,5	1,3
SD		0,5	0,4	0,4	0,2
Bezpartyjni		83,0	84,7	85,1	92,8

Ze względu na przynależność partyjną i związkową w dniu 12 grudnia 1981 r. wyróżniliśmy siedem kategorii, które wyczerpują badaną populację. Są to: 1/ członkowie "Solidarności" i zarazem PZPR, 2/ pozostali członkowie "Solidarności", 3/ osoby należące do związków branżowych i zarazem PZPR, 4/ pozostałe osoby zrzeszone w związkach branżowych, 5/ członkowie "Solidarności Wiejskiej", 6/ członkowie pozostałych związków oraz 7/ osoby nie należące do żadnego związku. W ostatnim rzędzie tabeli 5 prezentujemy procentowy rozkład tej zmiennej.

Naszym zadaniem jest ustalenie, w jakim stopniu przedstawiony podział, który w naszym przekonaniu identyfikuje jedną z zasadniczych płaszczyzn zróżnicowania między aktorami konfliktu, pokrywa się z formami zróżnicowania uznawanymi tradycyjnie za podstawowe wyznaczniki kształtu struktury społecznej. Kształt ten definiujemy jako układ kategorii wyodrębnionych ze względu na przynależność zawodową jednostek, ich wykształcenie, stanowisko, miejsce zamieszkania, wiek i płeć. Wymienione zmienne zostały skategoryzowane według wyżej przedstawionych zasad.

W celu ustalenia zależności między "strukturalnymi" parametrami próby a jej zróżnicowaniem w płaszczyźnie konfliktu posłużyliśmy się wielozmienną analizą skal nominalnych /MNA/. Celem MNA jest określenie siły i charakteru zależności między wieloma zmiennymi niezależnymi a zmienną wyjaśnianą. Technikę tę stosuje się wówczas, gdy zmienna zależna reprezentuje nominalny poziom pomiaru i jest operacjonalizowana w postaci zestawu rozłącznych kategorii. W naszej analizie zmienną zależną jest podział na siedem kategorii wyróżnionych ze względu na przynależność partyjną i związkową respondentów. Przynależność do każdej kategorii traktuje się jako dychotomiczną zmienną zależną i dokonuje się jej

Tabela 6. Wpływ cech położenia społecznego na udział w konflikcie według przynależności partyjno-związkowej

Cechy położenia społecznego	Eta ²	Podmioty konfliktu						
		"Solidarność" 1 PZPR	"Solidarność" 1 bezpartyjni	związki branżowe i PZPR	związki branżowe i bezpartyjni	"Solidarność" Wiejska	pozostałe związki	nie zrzeszeni
		współczynniki beta ²						
Zawód	0,127	0,009	0,130	0,015	0,023	0,049	0,020	0,175
Wykształcenie	0,027	0,006	0,003	0,007	0,013	0,002	0,042	0,005
Wiek	0,024	0,007	0,005	0,024	0,019	0,001	0,001	0,023
Stanowisko	0,023	0,007	0,007	0,019	0,003	0,000	0,000	0,002
Miejsce zamieszkania	0,018	0,000	0,014	0,003	0,006	0,002	0,016	0,002
Płeć	0,011	0,011	0,002	0,005	0,001	0,004	0,007	0,003
R ²	0,158	0,049	0,176	0,080	0,069	0,071	0,233	0,087
%	100,0	3,2	28,4	5,4	11,8	1,3	5,3	44,3

Uwaga: Współczynnik eta² charakteryzuje siłę związku między odpowiednią zmienną wyjaśniającą a zmienianą wyjaśnianą. Współczynniki beta² charakteryzują wpływ poszczególnych zmiennych wyjaśniających na przynależność do odpowiednich kategorii zmiennej wyjaśnianej przy kontroli pozostałych zmiennych.

regresji ze względu na odpowiednie zmienne wyjaśniające.

W tabeli 5 zamieszczono wartości statystyk, które informują o wielkości wpływu zmiennych, identyfikujących miejsce jednostek w strukturze społecznej, na ich przynależność do określonych kategorii utożsamianych z podmiotami konfliktu. Statystyka R^2 - przedostatni rząd tabeli - pełni funkcję współczynnika korelacji wielorakiej. Porównanie wartości R^2 pozwala ustalić, z jaką siłą rozpatrywane atrybuty jednostek oddziałują w sumie na ich przynależność do poszczególnych kategorii zmiernej wyjaśnianej. Analiza tych wartości prowadzi do wniosku, że uwzględnione przez nas wskaźniki położenia społecznego jednostek oddziałują na ogół bardzo słabo na ich usytuowanie w strukturze zbiorowości określających przebieg konfliktu. Wartość globalnego miernika siły zależności między zmiennymi wyjaśniającymi a zmienną zależną wynosi 0,158, co należy uznać za wielkość niską.

Rozpatrywany zestaw zmiennych niezależnych wiąże się najsilniej z przynależnością do kategorii respondentów nie należących do żadnej organizacji partyjnej i związkowej ($R^2=0,233$) oraz do kategorii członków "Solidarności" nie będących członkami PZPR /0,176/. Należy jednak podkreślić, że nawet w tych przypadkach siła wpływu "strukturalnych" parametrów badanej próby jest stosunkowo niewielka. W odniesieniu do składu pozostałych kategorii stwierdzamy, że rozpatrywane zmienne określają go w nikłym stopniu. Wynik ten potwierdza zatem ustalenia wcześniejszych analiz, w których wykazywano, że atrybuty usytuowania jednostek w systemie nierówności słabo oddziałują na zróżnicowanie generowane przez podstawowe osie konfliktu /Kolarska i Rychard, 1984/. Podkreślenia wymaga zarazem fakt, że w terminach zmiennych strukturalnych słabiej określona jest odrębność kategorii osób opowiada-

jących się po którejś ze stron niż osób indyferentnych pod względem politycznym. Oznacza to, że o określonym usytuowaniu w płaszczyźnie konfliktu pierwszej z tych kategorii decydują w większym stopniu inne, pominięte tu zmienne, np. ich określone postawy, wartości, opinie.

W pierwszej kolumnie tabeli 5 przedstawiono współczynniki η^2 , które są miernikami związku między poszczególnymi zmiennymi identyfikującymi strukturalne charakterystyki badanej populacji a zmienną wyjaśnianą. Obserwacja ich wartości wskazuje, że podział na wyróżnione przez nas podmioty konfliktu pokrywa się w stosunkowo największym stopniu ze zróżnicowaniem zawodowym $/\eta^2=0,127/$, natomiast znacznie słabiej wiąże się z pozostałymi formami zróżnicowania, tj. według wykształcenia, wieku itd.

W poszczególnych rzędach tabeli 5 prezentujemy współczynniki β^2 , które są współczynnikami regresji. Ich wielkości wskazują, jaki jest wpływ odpowiednich atrybutów jednostek na ich przynależność do określonych związków zawodowych przy kontroli wpływu pozostałych zmiennych niezależnych. Porównując wartości B^2 w każdym z rzędów, możemy więc odpowiedzieć na pytanie, które formy zróżnicowania społecznego wiążą się najsilniej z członkostwem w określonych organizacjach związkowych po wyeliminowaniu oddziaływania pozostałych czynników strukturalnych.

Stosunkowo najbardziej dystynktywną charakterystyką członków "Solidarności" należących zarazem do PZPR jest przy wyrównanym poziomie innych czynników płęć $/\beta^2=0,011/$. Na podstawie danych obrazujących zależność między przynależnością do określonej kategorii zmiennej zależnej i zmiennych niezależnych, których tu nie prezentujemy, możemy stwierdzić, że w rozpatrywanej kategorii nadreprezentowani są mężczyźni.

Względnie najsilniejszym wyznacznikiem zbiorowości osób należących do "Solidarności", które nie należały do PZPR, był w ramach uwzględnionego zestawu zmiennych zawód $\beta^2=0,130$ i w mniejszym stopniu miejsce zamieszkania. Stosunkowo najliczniej reprezentowani w tej kategorii byli technicy i robotnicy wykwalifikowani oraz mieszkańcy miast liczących 50-100 tys. mieszkańców, natomiast najrzadziej rolnicy i właściciele oraz mieszkańcy wsi i najmniejszych miast /danych tych nie prezentujemy/.

Członkowie związków branżowych należący do PZPR wyróżniali się ze względu na wiek /0,024/ i stanowisko /0,019/. Przy kontroli wpływu pozostałych zmiennych dominowali w nich ludzie starsi, powyżej 54 lat, zajmujący stanowiska kierownicze. Natomiast osoby młodsze, tj. poniżej 37 lat, na stanowiskach niekierowniczych były w nich niedoreprezentowane. Można jeszcze dodać, że w skład frakcji związków branżowych związanych z PZPR względnie często wchodzi specjaliści /zawód jest trzecią co do wielkości determinantą kompozycji tej kategorii/.

Pozostałych członków związków branżowych charakteryzuje najsilniej, przy kontroli wpływu innych zmiennych, ich przynależność zawodowa /0,023/ oraz wiek /0,019/. Są to przede wszystkim pracownicy fizyczno-umysłowi oraz robotnicy o najniższych kwalifikacjach, a zarazem osobnicy najstarsi, powyżej 54 roku życia. Zdecydowanie najmniej liczną kategorią są tu ludzie młodzi, mający mniej niż 37 lat.

Skład "Solidarności Wiejskiej" oraz kategorii osób nie należących do żadnych związków jest, w ramach uwzględnionego zestawu zmiennych, określony najsilniej przez zawód. W kategoriach tych przeważają odpowiednio rolnicy oraz osoby nie pracujące:

Wreszcie na przynależność do pozostałych związków /autono-

micznych, ZNP/ stosunkowo silnie wpływa wykształcenie /0,042/ oraz miejsce zamieszkania. Ich członkowie rekrutują się z kategorii o najwyższym /ukończonym i nieukończonym/ wykształceniu oraz spośród mieszkańców najmniejszych miast i wsi.

Rezultaty analizy stanowią pewną charakterystykę strukturalnego podłoża postaw, opinii i wartości rozpatrywanych w tej pracy. Informują one zarazem o tym, że usytuowanie w strukturze społecznej oraz rola w konflikcie są w znacznym stopniu rozbieżne. Stwierdzenie to może stanowić jedną z płaszczyzn analizy problemów rozpatrywanych w przedstawionych niżej opracowaniach.

4. Zasad operacjonalizacji niektórych zmiennych metryczkowych

4.1. Zawód

Przynależność zawodową respondentów zakodowano w kilkuset szczegółowych grupach wyróżnionych na najniższym szczeblu agregacji "Społecznej klasyfikacji zawodów" /Fohoski i Słomczyński, 1978/. W większości analiz zmienna ta występuje w formie podziału na dziewięć kategorii. Dokonując grupowania zawodów, staraliśmy się wyodrębnić kategorie, które identyfikują najistotniejsze segmenty struktury społecznej w Polsce. Z drugiej strony należało ograniczyć liczbę kategorii w celu uzyskania liczebności gwarantujących statystyczną istotność rezultatów analiz. Schemat, który opracowano, odwzorowuje podstawowe segmenty systemu nierówności w społeczeństwie polskim, wyznaczone przez zróżnicowanie charakteru pracy, wykształcenia, pozycji w hierarchii stanowisk, prestiżu, stosunek do środków produkcji oraz dystanse i bariery określone przez wzory ruchliwości zawodowej. Wyróżniono dziewięć następujących kategorii, które wyczerpują badaną populację:

1. Specjaliści /dyrektorzy zakładów pracy oraz osoby pracujące w zawodach wymagających na ogół wyższego wykształcenia, takich jak lekarz, inżynier, pracownik naukowy, artysta, dziennikarz/.

2. Technicy /wykonawcy zawodów wymagających średniego wykształcenia technicznego, mistrzowie oraz wyspecjalizowani pracownicy administracyjno-biurowi, tacy jak kierownik działu w biurze, księgowy, planista, inspektor/.

3. Pozostali pracownicy umysłowi /pielęgniarki i średni personel medyczny, specjaliści działalności kulturalno-oświatowej średniego szczebla oraz pracownicy biurowi, tacy jak referent, kasjer, maszynistka/.

4. Pracownicy fizyczno-umysłowi /kierownicy sklepów i punktów usługowych, sprzedawcy; pracownicy transportu i łączności, tacy jak listonosz czy konduktor; pracownicy innych usług: fryzjerzy, kelnerzy, fotografowie/.

5. Robotnicy wykwalifikowani /brygadziści oraz robotnicy o wykształceniu zasadniczym zawodowym lub posiadający staż pracy wystarczający do uzyskania odpowiednich kwalifikacji - zawody zaliczone do wielkiej grupy "Robotnicy wykwalifikowani" w "Społecznej klasyfikacji zawodów" /Pohoski i Słomczyński, 1978//.

6. Pozostali robotnicy /robotnicy półwykwalifikowani, niewykwalifikowani oraz stróże, woźni, sprzątacze/.

7. Rolnicy indywidualni:

8. Właściciele poza rolnictwem /rzemieślnicy, agenci itp./.

9. Osoby nie pracujące /emeryci, renciści, gospodynie domowe, studenci, uczniowie/.

W identyczny sposób zoperacjonalizowano zawód ojca.

4.2. Wykształcenie

Zastosowano dwa schematy klasyfikacji, bardziej i mniej szczegółowy. Wykształcenie występuje jako podział na 12 szczebli w tych analizach, w których zależności między wykształceniem a pozostałymi zmiennymi charakteryzowane są za pomocą pojedynczych mierników w rodzaju współczynnika korelacji. Wyróżniono następujące poziomy wykształcenia: 1/ niepełne podstawowe, 2/ ukończone podstawowe, 3/ niepełne zasadnicze zawodowe, 4/ ukończone zasadnicze zawodowe, 5/ niepełne średnie zawodowe, 6/ ukończone średnie zawodowe, 7/ niepełne średnie ogólne, 8/ ukończone średnie ogólne, 9/ niepełne pomaturalne, 10/ ukończone pomaturalne, 11/ niepełne wyższe, 12/ ukończone wyższe.

Mniej szczegółową klasyfikacją posługiwano się w opracowaniach tabelarycznych. Jest to podział wykształcenia na pięć następujących szczebli: 1/ podstawowe nieukończone i ukończone, 2/zasadnicze zawodowe nieukończone, ukończone oraz średnie zawodowe nieukończone, 3/ średnie ogólne nieukończone i ukończone oraz pomaturalne nieukończone, 4/ średnie zawodowe ukończone i pomaturalne ukończone, 5/ wyższe nieukończone i ukończone:

4.3. Stanowisko

Jest to zmienna dychotomiczna, w ramach której pierwsza kategoria obejmuje osoby zajmujące pozycje zawodowe związane z pełnieniem funkcji kierowniczych, od najniższego szczebla brygadzysty do dyrektora, podczas gdy w skład drugiej kategorii wchodzi wszyscy pozostali.

4.4. Związek zawodowy /w dn. 12 grudnia 1981 r./

Wyróżniono sześć następujących kategorii:

1. NSZZ "Solidarność",
2. Związki branżowe,
3. Związek Nauczycielstwa Polskiego,
4. Związki autonomiczne CZKOlR i inne,
5. NSZZ RI "Solidarność", "Solidarność Wiejska" itp.,
6. Osoby nie należące do żadnego związku;

Bibliografia

- L. Beskid /red./: Warunki życia i potrzeby społeczeństwa polskiego. Wrocław 1985 Ossolineum.
- H. Domański: Rola klasyfikacji zawodów w analizie struktury społecznej. Wrocław 1985 Ossolineum.
- L. Kolarska i A. Rychard: Interesy ekonomiczne i polityczne. W: W. Morawski /red./: Demokracja i gospodarka. Warszawa 1983 Uniwersytet Warszawski.
- M. Potoski: Ruchliwość społeczna a nierówności społeczne. "Kultura i Społeczeństwo", 1983, nr 4.
- K. Słomczyński: Zróżnicowanie społeczno-zawodowe i jego korelaty. Wrocław 1972 Ossolineum.
- E. Wnuk-Lipiński /red./: Nierówności w Polsce, rok 1984. Raport z badania /maszynopis/, 1985.